

ارزیابی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه نشینی در کلانشهرها (مطالعه موردی: محلات حاشیه نشین شهر شیراز)

میثم رضائی^۱، رسول بلاغی^{۲*}، علی شمس‌الدینی^۳، فاطمه شاعر^۴، سعید ماندنی^۵

^۱ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

^۲ مربی گروه شهرسازی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران

^۳ مدرس گروه شهرسازی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران

^۴ کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

^۵ کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۵/۲۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۱۱/۱۷

چکیده

یکی از معضلاتی که امروزه گریبان گیر بیشتر شهرهای جهان است ظهور و شکل‌گیری پدیده حاشیه نشینی است. حاشیه نشینی از جمله عوامل تهدید کننده کیفیت زندگی و بر هم زنده تعادل اجتماعی در شهرها به حساب می‌آید. این پدیده یکی از مهم ترین عوامل تهدیدکننده حضور مردم در فضاهای عمومی، ترس یا احساس ناامنی، ناامنی مکانها و فضاهای عمومی است و نشاط و سلامتی را در زندگی روزمره مختل می‌کند و با ایجاد مانع بر سر راه رشد فرهنگی و مشارکت عمومی، هزینه‌های زیادی را بر جامعه تحمیل می‌نماید. امروزه با توجه به گستردگی شهرنشینی و رواج حاشیه نشینی در شهرها مطالعه این موضوع، عوامل مؤثر بر آن و راهکارهای تقویت احساس بالندگی اجتماعی و امنیت اجتماعی در شهرها ضرورت یافته است. در پی چنین ضرورتی پژوهش حاضر بر آن است تا با تأکید بر مسأله حاشیه نشینی به بررسی و تحلیل اثرات اجتماعی آن در شهر شیراز بپردازد. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی، تحلیلی بوده که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه اطلاعات جمع‌آوری گردیده و با استفاده از نرم افزار SPSS و Arc GIS اطلاعات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج تحقیق بیانگر آن است که بین تعادل اجتماعی، امنیت اجتماعی و گسترش حاشیه نشینی رابطه معکوسی وجود دارد و هرچه میزان و تعداد حاشیه نشینان بیشتر باشد وضعیت اجتماعی نامتعادل تر خواهد بود. در نهایت با توجه به نتایج پژوهش راهکارهای مناسب برای ارتقاء کیفیت زندگی اجتماعی در مناطق حاشیه نشین شهر شیراز ارائه گردیده است.

کلید واژه‌ها: تحلیل فضایی، شهر شیراز، حاشیه نشینی، امنیت اجتماعی

مقدمه

امروزه صدها میلیون نفر از مردم جهان، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، در سکونتگاه‌های غیرمجاز و آشفته، در شرایط بد اقتصادی-اجتماعی و زیست محیطی زندگی می‌کنند. انگلس یکصد سال پیش در انگلستان به محله‌های زاغه نشینی اشاره می‌کند و وجود آن‌ها را ناشی از انقلاب صنعتی می‌داند. در سال ۱۹۹۶ حدود ۲۵ درصد جمعیت جهان فاقد خانه‌ای در شأن زندگی انسانی بوده‌اند (زیاری و نوذری، ۱۳۸۸: ۲۱). شکل‌گیری حاشیه نشینی یا سکونتگاه‌های غیر رسمی درون یا حاشیه شهرهاست. وجود معانی و اصطلاحات متعدد در زبان‌های مختلف، بیانگر جهانی بودن این وضعیت است (الکساندر^۱، ۲۰۰۲: ۳۸). این پدیده به اشکال متفاوت در گوشه و کنار شهرها، حتی در بخش مرکزی شهرها به صورت مجتمع‌هایی در قالب محله‌هایی با عناوین زاغه، آلونک نشینی، حاشیه نشینی، سکونتگاه‌های خودرو و سکونتگاه‌های نابسامان، سکونتگاه‌های غیرمجاز، سکونتگاه‌های برنامه ریزی نشده، و ... از آن نام می‌برند، مشاهده می‌شود. در اغلب کشورهای در حال توسعه این پدیده به شکل حادثه‌تر از سایر کشورهای جهان مشاهده می‌شود (هادیزاده بزار، ۱۳۸۲: ۱). مطالعات انجام گرفته نشان می‌دهد که در کشورهای در حال توسعه پدیده حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی بسیار گسترده‌تر می‌باشد. برای نمونه از ۲۰ شهر بزرگ جهان در سال ۲۰۰۵ که جمعیت بالایی دارند، ۱۷ شهر آن در کشورهای در حال توسعه قرار دارد که بیش از ۲۰ درصد جمعیت شهری این کشورها در سکونتگاه‌های غیر رسمی زندگی می‌کرده‌اند. در کشور ایران نیز به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه به موازات رشد شهرنشینی در دهه‌های اخیر، سکونتگاه‌های نامتعارف و خود انگیخته‌ای درون یا مجاور شهرها-با تقدم در مجموعه‌های شهری بزرگ- به سرعت ایجاد شده و رشد یافته است. این سکونتگاه‌ها اغلب دارای ویژگی‌های زیر می‌باشند (پورآقایی، ۱۳۸۳: ۲۵):

- مسکن سازی شتاب زده، توسط استفاده کنندگان آنها که عمدتاً به دلیل نداشتن پروانه ساختمان و تبعیت نکردن از برنامه ریزی رسمی شهرسازی مجموعه‌ای نابسامان بوجود آورده‌اند.
- پیوستگی عملکردی با شهر اصلی و گسست کالبدی از آن با تجمعی از اقشار عمدتاً کم درآمد و فقیر.
- محیطی با کیفیت پایین زندگی و کمبود شدید خدمات و زیربنای شهری و تراکم بالای جمعیتی.

ویژگی‌های گفته شده، ساکنین این سکونتگاه‌ها را در مخاطره آسیب‌های اجتماعی، اقتصادی، طبیعی، زیست محیطی و ... قرار داده و موجب جدایی‌گزینی آن‌ها از شهر اصلی شده است. برآورد می‌شود حداقل یک هشتم جمعیت شهری کشور (حدود چهار و نیم میلیون نفر) در این سکونتگاه‌های غیر رسمی مستقر باشند و تداوم روند موجود، نسبت، آن را در ابتدای دهه آینده به یک چهارم جمعیت شهری و تعداد آن را به بیش از دو برابر خواهد رساند. البته به طور متوسط در مقایسه با بسیاری از کشورهای در حال توسعه، سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه نشینی در ایران از کمیت و کیفیت مسکن و زیربنای شهری بهتری برخوردارند. اما با توجه به جهانی شدن اقتصاد با پیامدهایی همچون شهری شدن فقر و دو سطحی شدن جامعه، و در صورت تداوم داشتن این شرایط و چاره نکردن آن، می‌تواند به شکاف بیشتر انتظارات و واقعیات در اجتماعات غیررسمی بینجامد و آن‌ها را محل عصیان و

¹ Alexander

آسیب‌های بیشتر کند (مهندسین مشاور پارس آرایه، ۱۳۷۹).

سکان غیررسمی در ایران از حدود سال ۱۳۲۰ شروع شده و تا سال ۱۳۵۰ به شدت رشد یافته است (زمردیان و حاتمی نژاد، ۱۳۸۱: ۱۶). متأسفانه این پدیده به سرعت در حال رشد و گسترش است و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست محیطی فراوانی را در اغلب کلان شهرهای ایران به وجود آورده است. شهر شیراز نیز به عنوان ششمین کلانشهر کشور از این قاعده مستثنی نبوده است. بررسی‌های مقدماتی نشانگر آن است که محلات متعددی با ویژگی‌های تقریباً مشابه به صورت پراکنده در سطح و حاشیه شهر شیراز از مشکلات ناشی از اسکان غیر رسمی و حاشیه نشینی رنج می‌برند. این محلات که تحت تاثیر عوامل متعددی قرار دارند در نتیجه نابسامانی‌های مختلفی را بوجود آورده‌اند که، به شکل ناهماهنگ با مجموعه شهر شیراز در حال رشد و گسترش است. به نظر می‌رسد ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی و کالبدی ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی و حاشیه نشین با ساکنان رسمی شهر شیراز تفاوت اساسی داشته، که عوامل خاصی در بروز آن دخالت داشته است.

شهر شیراز به عنوان مرکز استان فارس و بزرگترین شهر نیمه جنوبی کشور با میزان قابل توجه مهاجرت و نرخ بالای رشد طبیعی جمعیت مواجه است. مهاجرین کم درآمد در مرحله ورود به شهر با توجه به توان اقتصادی، اجتماعی و با توجه به محدودیت‌های ساختاری جهت جذب آن‌ها در بخش رسمی و قانونی شهر، عمدتاً به شکل غیر رسمی در حواشی و خارج از محدوده قانونی و رسمی شهر اسکان یافته‌اند. این فرآیند باعث بوجود آمدن مشکلات و معضلات متعدد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در شهر شیراز شده است. چنانچه تدابیر مناسب و برنامه اصولی برای کنترل و بهبود سکونتگاه‌های غیر رسمی و محلات حاشیه نشین در شهر شیراز صورت نگیرد، روز به روز معضلات گسترش یافته و موجب بوجود آمدن پیامدهایی همچون تضادهای شدید اکولوژیکی شهری، بزهکاری، جرم و جنایت و بطور خلاصه ناهنجاری‌های اجتماعی و در نهایت عدم کنترل و نظارت مدیران و برنامه ریزان شهری در هدایت و ساماندهی شهر خواهند شد. بنابراین نمی‌توان به امید حل خود به خودی این مسأله آن را رها نمود و با برخورد مقطعی، گزینشی و پراکنده کاری (در اینجا و آنجا) پاسخگوی آن بود. همچنین این احتمال نیز وجود دارد که مداخله‌های نسنجیده، خود مشوقی برای گسترش مسأله باشد و در نتیجه به دنباله روی از اتفاقات و نه هدایت و کنترل آن‌ها ختم شود. بنابراین در اینجا برنامه‌های اصلاحی بویژه ساماندهی و توانمند سازی به عنوان یک ضرورت گریز ناپذیر مطرح می‌گردند. لذا اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر در آن است که با شناسایی علل پیدایش حاشیه نشینی و بررسی وضعیت اجتماعی حاشیه نشینان شهر شیراز امکان سیاستگذاری و برنامه‌ریزی برای برنامه‌ریزان و سیاستگذاران عرصه شهر جهت رهایی از این معضل را فراهم کند. لذا پژوهش حاضر در پی آن است با شناخت و تحلیل وضعیت اجتماعی حاشیه نشینان شهر شیراز به ارائه راهکارهایی جهت رهایی از این معضل و در نهایت بهبود روند آن و توانمند سازی اسکان غیر رسمی با توجه به توان‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (توسعه بومی) بپردازد.

پیشینه پژوهش

اولین کسی که اصطلاح حاشیه نشینی را به کار برد، رابرت ای. پارک^۱ بود. پارک در مقاله "مهاجرت بشر و انسان حاشیه نشین" حاشیه نشینی را نتیجه عملکردهای اقتصادی-سیاسی می‌داند (انصاری، ۱۳۶۹: ۳۹). بعد از اصلاحات ارضی سال ۱۳۴۱ که به منظور جلوگیری از جنبش‌های دهقانی، توسعه خرده مالکی و ... صورت گرفت نیروی عظیمی از جمعیت روستایی به علت از بین رفتن سیستم مدیریت سنتی در روستاها و جایگزین شدن یک سیستم جدید با از دست دادن زمین و با کاهش بهره‌برداری از زمین زراعی برای یافتن درآمد مناسب راهی شهرها شدند. در این دوره به تدریج جریان سرمایه‌ها به توسعه شهر و دگرگونی سریع عملکرد شهری منجر و بازتاب آن در گسترش فضایی شهر نیز منعکس گردید. از طرف دیگر موج عظیم مهاجران، حاشیه نشینی، حومه نشینی و ... در شهرهای بزرگ به وجود آمد. با توجه به افزایش روز افزون چنین پدیده‌ای مطالعات فراوانی در مورد این پدیده انجام گرفته است (نظریان، ۱۳۷۹: ۷۶).

- زندگی‌آبادی و همکاران (۱۳۸۴) در مقاله ای تحت عنوان "تحلیل علل اقتصادی-اجتماعی حاشیه نشینی در شهر اصفهان" به این نتایج دست یافته‌اند که ۴۴/۵ درصد از پاسخگویان مناطق حاشیه نشین مهاجر غیر بومی بوده ۵۷/۸ درصد آنان قبلاً در محله دیگری از شهر اصفهان زندگی می‌کرده‌اند که اکثر اینان را می‌تواند روزمره رانده شدگان از متن به حاشیه نامید. تهیه و دسترسی آسان‌تر به مسکن در مناطق حاشیه نشین (ارزان‌تر بودن قیمت زمین شهری و مسکن)، باعث هجوم مهاجران و گروه‌های کم درآمد شهری به این مناطق شده است. درصد بیکاری در مناطق حاشیه نشین بسیار بالاتر از سایر مناطق شهری بوده و یکی از دلایل حاشیه نشینی در شهر اصفهان محسوب می‌شود.

- تاج آبادی و مشایخی (۱۳۸۹) به بررسی تأثیر حاشیه نشینی در وقوع جرم و امنیت شهری پرداخته‌اند و در پژوهش به این نتیجه رسیده‌اند که بدون توجه به علل مهاجرت روستاییان و سکته شهرهای کوچک به بزرگ مانند تهران، مبارزه با معلول و تلاش برای ساماندهی حاشیه نشینی نتایج ملموس چندانی نخواهد داشت. فتحی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی عوامل مؤثر بر رفتارهای وندالیستی جوانان با تأکید بر نقش حاشیه نشینی (مورد مطالعه: جوانان شهر تهران) به یافته‌هایی دست یافته‌اند که عبارتند از اینکه بین پایگاه اقتصادی-اجتماعی، میزان آنومی و میزان ارتباط افراد با کج‌روها با میزان رفتارهای وندالیستی جوانان رابطه معنی داری وجود دارد و همچنین تفاوت معناداری در رفتارهای وندالیستی دو گروه جوانان حاشیه نشین و غیر حاشیه نشین وجود دارد. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که رفتارهای وندالیستی جوانان در مناطق حاشیه نشین به نسبت مناطق غیر حاشیه نشین بیشتر است و این امر با توجه به عوامل دیگری نظیر آنومی، ارتباط با کج‌روها و پایگاه افراد تشدید می‌شود.

- امیری و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای به بررسی و مطالعه آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه نشینی در منطقه ۱۹ شهرداری تهران از دیدگاه مدیران شهری پرداخته‌اند. نتایج کلی و یافته‌های تحقیق آن‌ها بیانگر آن است که مدیران منطقه ۱۹، خاستگاه آسیب‌های اجتماعی را مسائل خانوادگی و اقتصادی می‌دانند و بیکاری، اعتیاد و

¹ Robert E. Park

تکدیگری را به عنوان مهم‌ترین آسیب‌ها معرفی می‌نمایند. در مورد ساز و کار بهبود، علاوه بر محور توجه به نیازهای اقتصادی، مفاهیمی مرتبط با مدیریت کنترلی شهری و فعالیت‌های فرهنگی و افزایش آگاهی حاشیه نشینان، به چشم می‌خورد. این مفاهیم را مدیران منطقه ۱۹ بایان راهکارهایی از قبیل آموزش و فعالیت‌های فرهنگی ارائه نموده‌اند.

شیویا^۱ (۲۰۰۸) می‌گوید در کشورهای توسعه یافته، شهرنشینی به همراه صنعتی شدن و افزایش نرخ رشد اقتصادی است. اما در کشورهای در حال توسعه شهرنشینی همراه با صنعتی شدن نبوده، در مقابل رشد اقتصادی کم تا متوسط، فقر شهری و رشد قارچ گونه حاشیه نشینی دیده می‌شود و در این کشورها، توسعه شهرنشینی مترادف با افزایش حاشیه نشینی می‌باشد. کاساردا^۲ (۲۰۱۱) در مطالعات خود، عمومی‌ترین شاخص نابسامانی اجتماعی را اندازه گیری درصد رسمی فقر در محدوده داده شده یک شهر می‌داند. کاساردا همچنین تأکید دارد که علاوه بر فقر، نابسامانی اجتماعی با آسیب شناسی شرایط اجتماعی نیز ارتباط دارد؛ یعنی درست مانند خصوصیات نابسامانی اجتماعی که توسط ویلسون در نظر گرفته شده بود. ویدر تحقیق روی صد شهر بزرگ آمریکایی، ترکیبی از آمارهای رسمی فقر، نواحی محروم و طبقه پایین را برای ایجاد دو نشانگر پایه نواحی نابسامان و شدیداً نابسامان استفاده کرده است. نواحی نابسامان، مناطقی هستند که آمارهای رسمی به طور همزمان نشان‌دهنده سطوح عنان گسیخته و فقر بالا، بیکاری، خانوارهای زن سرپرست و دریافت کنندگان رفاه هستند. نواحی شدیداً نابسامان علاوه بر همه خصوصیات فوق، میزان بالای نوجوانان ترک تحصیل کرده را نیز دارا هستند.

- کلیفورد شاو^۳ (۲۰۱۲): پژوهشی در سال ۲۰۱۲ توسط کلیفورد شاو صورت گرفته که جرائم شهری راتحت تأثیر فضای مناطق خاص شهری می‌داند. و بیا اخذ آمار و اطلاعات مناطق خاص شهر از دادگاه و پلیس به مناطقی رسید که ویژگی‌های حاشیه نشینی داشتند و به "گتو"^۴ معروفند، یافته‌های اصلی پژوهش عبارتند از: ۱- به‌طور کلی بزهکاران مناطق حاشیه از حیث ضریب هوشی و شخصیتی با بزهکاران مناطق دیگر، تفاوت معناداری ندارند ۲- در مناطق حاشیه‌ای، سنت‌های عرفی، نهادهای محله‌ای و افکار عمومی که از طریق آن‌ها محله‌ها، رفتار افراد را کنترل می‌کنند، به طور عمده از هم فروپاشی شده‌اند ۳- مناطق حاشیه‌ای، فرصت‌های متعددی را برای فعالیت مجرمان از جمله خرید و فروش مواد مخدر، اموال مسروقه، مشروبات الکلی، اعمال خرابکارانه و متجاوزانه و غیره در اختیار مجرمان قرار می‌دهند ۴- فعالیت‌های بزهکارانه در این مناطق از همان سنین کودکی به عنوان بخشی از بازی‌ها شروع می‌شوند.

مبانی نظری و ادبیات پژوهش

معیارهای تشخیص اسکان غیر رسمی در ایران و جهان: سکونت غیر رسمی از جنبه‌های مختلفی همچون ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست محیطی دارای ویژگی‌های مشخصی است که به طور اساسی

¹ Sheuya

² Kasarda

³ Clifford Shaw

⁴ Gettos

جنبه‌های کالبدی، اجتماعی و قانونی (حقوقی) به تشخیص سکونت غیر رسمی کمک می‌کند. این سه جنبه (کالبدی، اجتماعی و حقوقی) بنا به دلایل مختلف به یکدیگر وابسته اند. از این رو ویژگی‌های مهم یک سکونتگاه غیر رسمی از جنبه‌های مختلف عبارتند از (کمانرودی، ۱۳۸۰: ۲۶):

ویژگی کالبدی سکونت غیر رسمی: یک سکونتگاه غیر رسمی به دلیل اصل غیر قانونی بودن آن، دارای سرویس‌ها و خدمات شهری ناکافی و زیرساختی در سطح پایین و یا پایین‌تر از حد مناسب می‌باشد. این خدمات که چارچوب و زیربنای فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی هستند، عبارتند از:

- سیستم آبرسانی ضعیف و ناکافی - بهداشت محیط نامناسب - ایجاد واحدهای مسکونی بدون رعایت معیارهای فنی و استقرار محیطی - روشنایی نامناسب معابر - کمبود و فقدان فضاهای آموزشی، مراکز بهداشتی و سایر فضاها

ویژگی‌های اجتماعی سکونتگاه‌های غیر رسمی: بیشتر خانوارهای ساکن سکونتگاه‌های غیر رسمی به گروه‌های درآمدی پایین تعلق دارند که ویژگی‌های آن‌ها عبارت است از:

- اغلب ساکنان را مهاجران (روستا و شهرهای کوچک) تشکیل می‌دهند - سطح سواد پایین اجتماع غیر رسمی که نسبت بی‌سوادی در میان زنان بیشتر از مردان است. - ساکنان به عنوان کارگر روز مزد بوده و اغلب در بخش‌های غیر رسمی کار می‌کنند - سطح پایین دستمزد و شغل‌های نیمه وقت (قرخلو و همکاران، ۱۳۸۸: ۶).

ویژگی‌های اقتصاد غیر رسمی: بخش غیر رسمی در اقتصاد دارای ویژگی‌هایی است که مهمترین آن‌ها عبارتند از:

- آسانی ورود به بخش غیر رسمی - اتکا به منابع محلی و درآمد خانوار - مالکیت خانواده بر کسب و کار - فعالیت محدود - عدم تخصص در فعالیت به معنای فنی آن - مهارت‌های اکتسابی از خارج از نظام رسمی دولت بخش غیر رسمی را نادیده می‌گیرد و از آن حمایت نمی‌کند و اغلب مقرراتی را بر ضد آن وضع می‌کند و برخی اوقات از فعالیت آن جلوگیری می‌کند (قرخلو و همکاران، ۱۳۸۸: ۶).
- به طور کلی، دیدگاه‌هایی که در مورد اسکان غیر رسمی از جانب صاحب نظران عرضه شده، می‌توان در قالب چند دیدگاه کلی طبقه بندی کرد:

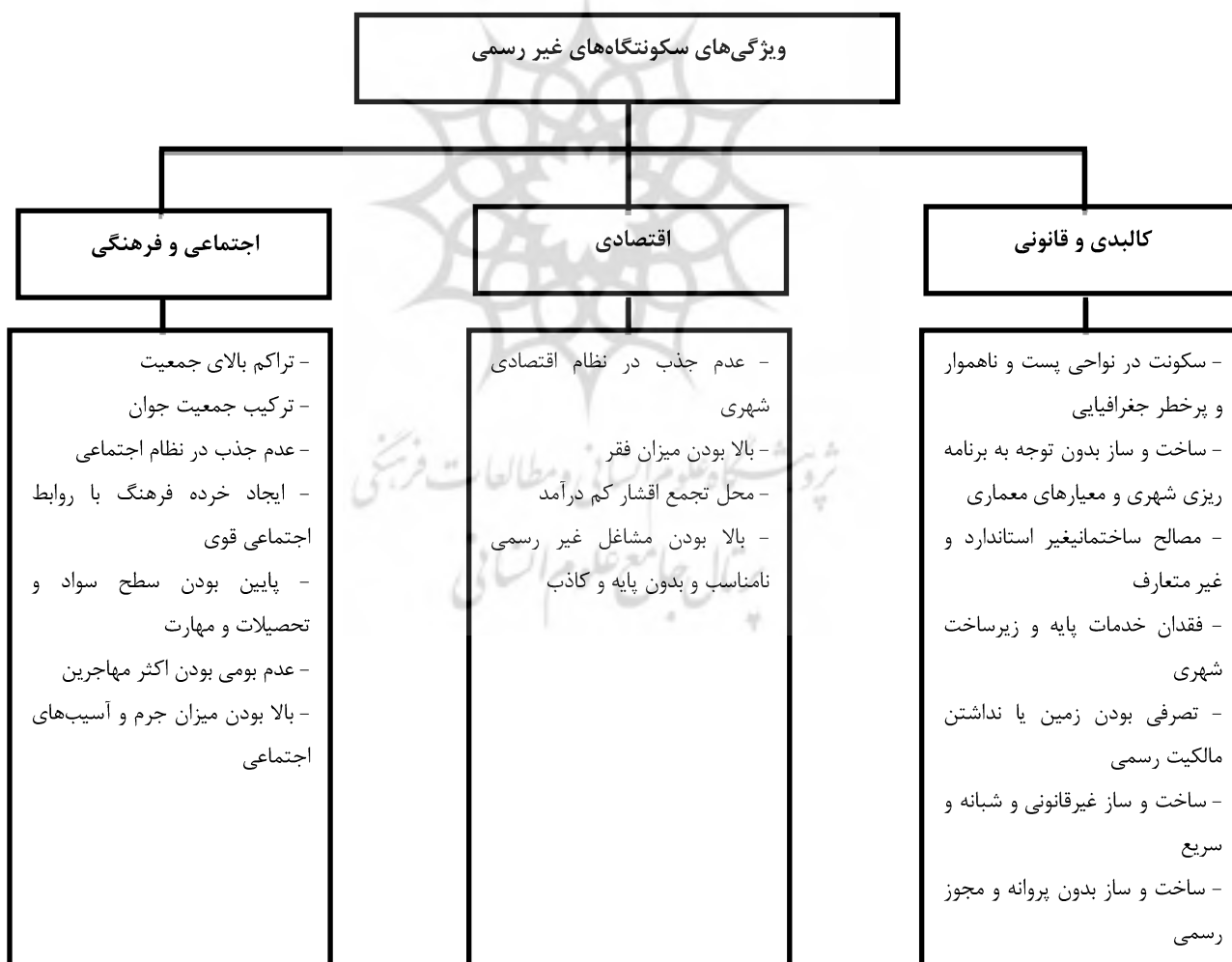
دیدگاه لیبرال: در این دیدگاه اسکان غیر رسمی به مثابه معلول عوامل داخلی در کشورهای جنوب تلقی شده است و در جهت گذار از جامعه سنتی به جامعه صنعتی خود به عنوان ضرورتی در فرایند این تحول قلمداد می‌شود، این دیدگاه، با آنکه به برخی از ابعاد پدیده حاشیه نشینی توجه دارد، اما تحلیلی ریشه‌ای از مسأله به دست نمی‌دهد و به طور کلی با حقیقت درگیر نمی‌شود و واقعیت اسکان غیر رسمی را از تبعات نظام جهانی موجود که در مجموع مورد قبول است می‌انگارد و بیشتر به برخی جنبه‌های اجتماعی، کالبدی و اقتصادی حاشیه نشینی تأکید دارد (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۰).

دیدگاه رادیکال: در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ میلادی بر خلاف اندیشمندان لیبرالی، گروه دیگر متفکران از جمله نظریه پردازان مکتب وابستگی در آمریکای لاتین، مانند گوندر فرانک، دوس سانتوس، فورتادو، مانوئل کاستل و کسانی دیگر به طور کلی عقب ماندگی کشورهای در حال توسعه را معلول تسلط اقتصادی کشورهای توسعه یافته کنونی

می‌دانند و به نظر آنها الگوی توسعه وابسته و برونزا و جریان صنعتی شدن وابسته، شهر نشینی شتابان و ناهمگون را به دنبال دارد، که به موازات رشد نامتعادل، نابرابری درآمدها افزایش می‌یابد و عدم تعادل‌های ساختاری جامعه شتاب می‌گیرد و به دیده آن‌ها برآیند عملکرد توسعه وابسته عبارت است از پیدایش شکاف طبقاتی میان شهر و روستا، و در نتیجه ظهور گروه‌های حاشیه نشین شهری (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۱).

دیدگاه توانمند سازی: در نیمه دوم دهه ۱۹۸۰ راهبرد توانمند سازی به همراه بهسازی توصیه شده است. روش توانمند سازی راهبردی جهانی برای مسکن محسوب می‌گردد که در نشست عمومی سازمان ملل در سال ۲۰۰۰ پذیرفته گردید. این راهبرد بر بسیج تمامی امکانات بالقوه و منابع و تمامی عوامل برای ایجاد مسکن و بهبودی در شرایط زندگی جوامع فقیر تأکید دارد و به مردم این فرصت را می‌دهد که شرایط خانه و محل زندگی خود را با توجه به اولویت‌ها و نیازهایشان بهبود بخشند. به طور خلاصه در روش توانمند سازی مرکز توجه، ساکنان شهر و مردم هستند و دولت متعهد می‌گردد که تسهیلات لازم را برای آنان فراهم کند.

نمودار شماره (۱): ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیر رسمی

دیدگاه جامعه گرایان جدید: مانوئل کاستل در کتاب مسأله شهری در باره گروه‌های حاشیه ای در شهرهای کشورهای در حال توسعه می‌نگارد: شهرنشینی با آهنگ شتابان گسترش می‌یابد و علی‌رغم اینکه امکانات اشتغال مولد برای جمعیت‌های تازه وارد (مهاجران) فراهم نیست، امکانات و تسهیلات زیر بنایی و اجتماعی شهری نیز با افزایش جمعیت شهرها متناسب نیست و بر اثر کمبود تسهیلات زیربنایی، اجتماعی و کالبدی، سکونتگاه‌ها و محله‌های نامتعارف از قبیل زاغه‌ها و آلونک‌های حاشیه ای که از طریق مهاجران تازه وارد تهیدست بر پا شده، به نحوی خودرو و خودساز به وجود می‌آیند. وی نیز مانند اکثر اندیشمندان آمریکای لاتین حاشیه نشینی شهری را مولود نابرابری‌های اقتصادی-اجتماعی و شهرنشینی نا همگون و انتقال فقر روستا به شهر می‌داند

جدول شماره (۴) رهیافت‌های برخورد با سکونتگاه‌های غیر رسمی

رهیافت‌های چاره اندیشی اسکان خود انگیخته/ غیر رسمی	
با نگرشی محافظه کارانه	پدیده را ریشه کن کنیم
با نگرشی لیبرال	پدیده را رها کنیم
با نگرشی رادیکال	پدیده را ریشه ای حل کنیم
با نگرشی اصلاح طلب	پدیده را اصلاح کنیم

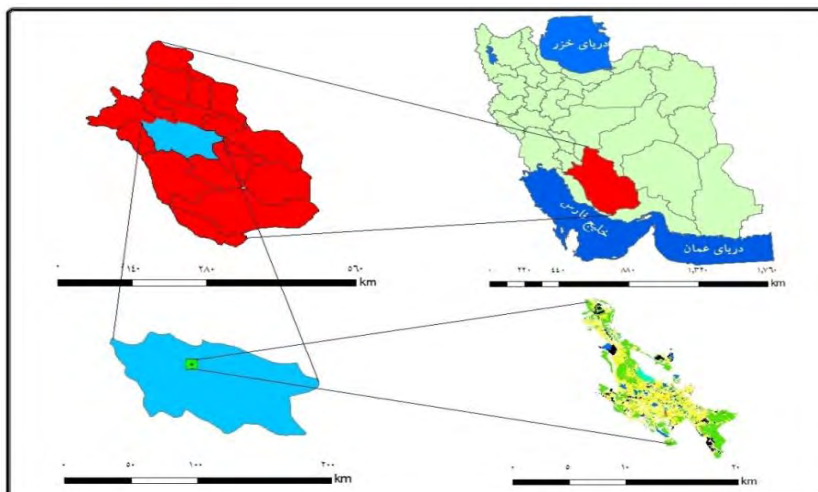
مأخذ: (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۰).

در این بخش از تحقیق نظریه‌های مربوط به اسکان غیر رسمی از جمله، لیبرال، رادیکال، توانمندسازی، دیدگاه جامعه گرایان جدید و ... مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. با پذیرش نسبی نظریه‌های فوق و با تأکید بر دیدگاه توانمند سازی ساکنین سکونتگاه‌های غیر رسمی با انگیزه ساماندهی که می‌تواند با محوریت بسیج آن‌ها برای بهسازی و اتقاء شرایط محیطی جامه عمل بپوشاند و در این فرایند به تدریج زمینه یکپارچگی همه جانبه اجتماعی-اقتصادی و کالبدی با شهر فراهم می‌شود، درصدد هستیم با توجه به عنوان، سوالات و اهداف تحقیق ابعاد اجتماعی اسکان غیر رسمی در شهر شیراز را بررسی و به ارایه راهکارهایی برای بهبود روند آن پردازیم.

محدوده مورد مطالعه

قلمرو مکانی این پژوهش، مناطق ده گانه شهر شیراز می‌باشد. شهر شیراز که در مرکز استان فارس قرار گرفته است، در عرض جغرافیایی ۳۰ درجه و ۲۵ دقیقه عرض جغرافیایی و ۳۷ درجه و ۲۹ دقیقه طول جغرافیایی قرار گرفته است. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۵۴۰ متر می‌باشد (محمدی، ۱۳۸۵: ۳۲ و ۳۳). طبق آخرین سرشماری شهر شیراز با ۱۲۰۴۸۸۲ نفر جمعیت ششمین شهر بزرگ کشور در سال ۱۳۹۰ بوده است (www.sci.org.ir). نقشه شماره ۱ موقعیت شهر شیراز را در ایران و استان فارس و شهرستان شیراز نشان می‌دهد.

نقشه شماره ۱: موقعیت شهر شیراز در سطح کشور، استان و شهرستان ترسیم: نگارندگان روش پژوهش:

نوع پژوهش کاربردی و روش بررسی آن ترکیبی از روش‌های تحقیق اسنادی، توصیفی و تحلیلی است، جامعه آماری محلات حاشیه نشین شهر می‌باشد که در مقایسه با شهر شیراز بررسی می‌شود. اطلاعات مورد نیاز این تحقیق بر حسب نوع فرضیات و اهداف تحقیق بوده است که از طریق نتایج تفضیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، طرح‌های جامع و تفصیلی شهر شیراز، نقشه ۱:۲۰۰۰ وضع موجود شهر شیراز و همچنین از طریق اسناد، مجلات و کتب مرتبط با موضوع، ابزار پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده بدست آمده است. با توجه به گستردگی محدوده مورد مطالعه و عدم امکان جمع‌آوری اطلاعات از تمام جامعه آماری، اقدام به نمونه‌گیری شد. جامعه آماری محلات حاشیه نشین شهر می‌باشد که در مقایسه با شهر شیراز بررسی می‌شود. با توجه به گستردگی محدوده مورد مطالعه و عدم امکان جمع‌آوری اطلاعات از تمام جامعه آماری، اقدام به نمونه‌گیری شده است. برای محاسبه حجم نمونه پاسخگویان از فرمول کوکران استفاده شده است. در این پژوهش برای انتخاب نمونه در جامعه آماری از روش نمونه برداری طبقه‌ای تصادفی استفاده شده است.

با توجه به جامعه آماری پژوهش که محلات حاشیه نشین شهر شیراز می‌باشد و بر اساس جمعیت ۲۷۹ هزار نفری محلات حاشیه نشین و با توجه به فرمول کوکران حجم نمونه ۳۸۳ پرسشنامه برآورد گردید که برای اطمینان بیشتر تعداد حجم نمونه به ۴۰۰ پرسشنامه افزایش پیدا کرد. لازم به ذکر است که با توجه به تعداد زیاد محلات حاشیه نشین محققان با استفاده از مدل‌های تاکسونومی عددی و مورس محلات حاشیه نشین را رتبه بندی کرده و پس از پیدا کردن محلات همگن، پرسشنامه‌ها را در محلات همگن که شامل ۷ محله شده است توزیع کرده‌اند. برای محاسبه ضریب قابلیت پایایی، شیوه‌های مختلفی بکار برده می‌شود که در این پژوهش در یک مطالعه راهنما به حجم ۴۰۰ نفر، از روش آلفای کرون باخ استفاده شده است و $0/88$ برآورد گردید که بیانگر اعتبار بالای پرسشنامه حاضر می‌باشد. بر خلاف اعتماد یا پایایی که عمدتاً یک مسأله کمی و قابل اندازه‌گیری است، اعتبار یا روایی مسأله‌ای عمدتاً کیفی بوده و ارزیابی آن بسیار مشکل است. برای سنجش روایی از روش‌های زیر استفاده شده است.

پرسشنامه بین ۱۰ نفر از اساتید دانشگاه اصفهان توزیع گردید و کلیه پیشنهادات و اصطلاحات محتوایی و عبارتی اعمال گردید. در این پژوهش اعتبار سازه تشکیل داده شده توسط شاخص های KMO و بارلت مورد بررسی قرار گرفته است که با توجه به نتایج به دست آمده، می توان گفت اعتبار سازه مورد تأیید قرار گرفته است.

جدول (۱) مقدار KMO و آزمون بارلت

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۶۵۷
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۴۵۱/۶۷۰
	Df	۶
	Sig.	۰/۰۰۰

در ادامه برای اینکه بدانیم مجموع عوامل تا چه مقدار در پیدایش و گسترش حاشیه نشینی نقش داشته است از تحلیل عاملی استفاده شده است. نتایج حاصل از جدول (۲) نشان می دهد که مجموع درصد واریانس که عامل های تحقیق تبیین می کنند در حدود ۵۷ درصد است که مقدار قابل توجهی می باشد. درصد واریانس قابل توجه فوق حاکی از اعتبار سازه ساخته شده توسط محقق دارد.

جدول (۲) میزان تبیین واریانس توسط شاخص های پژوهش

استخراج مجموع ضرایب عوامل			مقادیر ویژه اولیه			عوامل
تجمعی %	واریانس %	مجموع	تجمعی %	واریانس %	مجموع	
۵۶/۹۰۹	۵۶/۹۰۹	۲/۲۷۶	۵۶/۹۰۹	۵۶/۹۰۹	۲/۲۷۶	۱
			۷۹/۱۳۵	۲۲/۲۲۶	۰/۸۸۹	۲
			۹۲/۷۱۲	۱۳/۵۷۸	۰/۵۴۳	۳
			۱۰۰	۷/۲۸۸	۰/۲۹۲	۴

برای تجزیه و تحلیل داده ها و بررسی متغیرها، تهیه جداول آماری و محاسبات آن ها از نرم افزارهای Excel و SPSS استفاده شده است و برای تهیه نقشه ها نرم افزار Arc GIS، Auto CAD به کار گرفته شده اند.

بحث و یافته های تحقیق

وضع موجود مناطق حاشیه نشین شهر شیراز: با مراجعه به سازمان های مرتبط مشخص گردید در اسناد فرادستی این پژوهش ۲۵ سکونتگاه به عنوان بافت های غیر رسمی و سکونتگاه های غیر متعارف در شهر شیراز انتخاب گردیده اند. جدول شماره ۳ محلات منتخب را نشان می دهد.

جدول (۳) سکونتگاه‌های منتخب در مناطق هشت گانه به عنوان بافتهای غیر رسمی یا سکونتگاه‌های غیر متعارف شهری شیراز

شماره	نام سکونتگاه	مساحت	منطقه شهرداری
۱	تلخ دشت	۳۱/۵۴	۱
۲	تل ریگی	۷۲/۱۱	۲
۳	دباغی	۳۰/۳۷	۲
۴	دشت چنار	۳۶/۰۶	۲
۵	ده پیاله	۱۰۵/۳۰	۲
۶	شیخ علی چوپان	۵۸/۲۳	۲
۷	قلعه سازده بیگم	۲۲/۹۳	۲
۸	گلکوب	۲۲/۳۷	۲
۹	گودشیری	۴/۹۶	۲
۱۰	پایکوتاه	۷۵/۱۱۳	۲
۱۱	احمدی جدید	۹۸/۲۰	۲
۱۲	شهرک سعدی	۲۳۶/۲۵	۳
۱۳	سیل آباد	۸۸/۲۲	۳
۱۴	کوشن	۱۵۰/۳۵	۴
۱۵	درکی	۵۵/۶	۴
۱۶	احمدآباد	۴۳/۴۹	۴
۱۷	کتسبس	۹۰/۲۰	۵
۱۸	قبله	۹۹/۶۰	۵
۱۹	شهرک مدرس	۴۲/۱۶	۵
۲۰	کوشک میدان	۸۰/۶۵	۵
۲۱	احمد آباد صغاد	۴۹/۶۳	۷
۲۲	پودنک	۸۹/۴۰	۷
۲۳	حسین آباد سرتل	۱۱۴/۶۰	۷
۲۴	سهل آباد	۱۶۱/۳۳	۷
۲۵	شریف آباد	۱۱۸/۹۹	۷

در این پژوهش در ابتدا با استفاده از تعدادی شاخص منتخب با استفاده از مدل تاکسونومی عددی و شاخص موریس این ۲۵ سکونتگاه رتبه بندی شدند و آن‌ها در سه گروه همگن قرار گرفتند که از میان این سه دسته سکونتگاه همگن تعدادی جهت توزیع پرسشنامه انتخاب شدند. به این صورت که ابتدا از هشت سکونتگاه ۳ سکونتگاه انتخاب می‌شود که عبارتند از **شیخ علی چوپان**، **ده پیاله** و **دباغی** از ۱۴ سکونتگاه ۳ سکونتگاه که عبارتند از **شهرک سعدی**، **کتس بس** و **سهل آباد**، و از ۳ سکونتگاه ۱ سکونتگاه را انتخاب کرده و آن هم عبارت است از **پای کتا**. در مجموع ۷ سکونتگاه جهت توزیع پرسش نامه انتخاب گردیده‌اند.

جدول شماره (۴) سکونتگاه‌های منتخب جهت توزیع پرسشنامه

گروه ۱	گروه ۲	گروه ۳
دباغی	شهرک سعدی	پای کتها
شیخ علی چوپان	کنس بس	قلعه شاهزاده بگم
دهپاله	سهل آباد	پودنک
کشن	درکی	
تل ریگی	شهرک مدرس	
دشت چنار	گودشیری	
شریف آباد	احمد آباد	
احمدی نو	کوشک میدان	
	قبله	
	حسین آباد سرتل	
	گل کوب	
	سیل آباد	
	احمد آباد صغاد	
	تلخداش	

تجزیه و تحلیل اطلاعات

وضعیت بومی بودن: در جدول (۵) وضعیت بومی یا مهاجر بودن نمونه‌های بررسی شده نشان داده شده است. بر طبق یافته‌های توصیفی اغلب نمونه‌های بررسی شده مهاجر بوده‌اند که از شهر یا روستاهای دیگر وارد شهر شیراز شده‌اند و در مناطق حاشیه‌ای اسکان گزیده‌اند.

جدول شماره (۵): وضعیت بومی و مهاجر بودن نمونه‌های بررسی شده

نام محله	جمعیت بومی	درصد	جمعیت مهاجر	درصد	مجموع
دباغی	۲,۰۰	۳,۵۱	۵۵,۰۰	۹۶,۴۹	۵۷,۰۰
شیخ علی چوپان	۰,۰۰	۰,۰۰	۵۸,۰۰	۱۰۰,۰۰	۵۸,۰۰
سعدی	۷,۰۰	۱۲,۲۸	۵۰,۰۰	۸۷,۷۲	۵۷,۰۰
دهپاله	۱۳,۰۰	۲۲,۸۱	۴۴,۰۰	۷۷,۱۹	۵۷,۰۰
پای کتا	۴,۰۰	۷,۰۲	۵۳,۰۰	۹۲,۹۸	۵۷,۰۰
کنس بس	۰,۰۰	۰,۰۰	۵۷,۰۰	۱۰۰,۰۰	۵۷,۰۰
سهل آباد	۹,۰۰	۱۵,۷۹	۴۸,۰۰	۸۴,۲۱	۵۷,۰۰
مجموع	۳۵,۰۰	۸,۷۵	۳۶۵,۰۰	۹۱,۲۵	۴۰۰,۰۰

انگیزه مهاجرت: اغلب پاسخگویان بیکاری را به عنوان انگیزه اصلی خود در مهاجرت به شیراز انتخاب کرده‌اند و وضع نابسامان معیشتی در مرتبه بعدی قرار دارد.

جدول شماره (۶): انگیزه مهاجرت نمونه های بررسی شده

	دباغی	شیخ علی چوپان	سعدی	دهپاله	پای کتا	کتس بس	سهل آباد	مجموع
کمبود تسهیلات زندگی	۱۴,۰۴	۲۰,۶۹	۱۵,۷۹	۸,۷۷	۱۲,۲۸	۳,۵۱	۱۷,۵۴	۱۳,۲۵
بیکاری	۴۳,۸۶	۳۴,۴۸	۵۲,۶۳	۳۸,۶۰	۶۳,۱۶	۴۲,۱۱	۳۸,۶۰	۴۴,۷۵
وضع نابسامان معیشتی	۳۵,۰۹	۳۷,۹۳	۵,۲۶	۲۱,۰۵	۲۱,۰۵	۴۰,۳۵	۳۱,۵۸	۲۷,۵۰
مسائل اجتماعی و مذهبی	۷,۰۲	۰,۰۰	۱۴,۰۴	۳,۵۱	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۳,۵۰
ادامه تحصیل	۰,۰۰	۳,۴۵	۱۲,۲۸	۲۴,۵۶	۳,۵۱	۱۴,۰۴	۸,۷۷	۹,۵۰
سایر	۰,۰۰	۳,۴۵	۰,۰۰	۳,۵۱	۰,۰۰	۰,۰۰	۳,۵۱	۱,۵۰
مجموع	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰

از بررسی توصیفی پاسخگویان این گونه به نظر می‌رسد که مهم‌ترین اولویت در انتخاب شهر شیراز به عنوان مقصد مهاجرت، وجود فرصت‌هایی شغلی بیشترین تأثیر را داشته است. همچنین این گونه به نظر می‌رسد که اصلی‌ترین اولویت پاسخگویان در انتخاب محلات حاشیه نشین به ترتیب پایین بودن اجاره بها، ارزانی زمین و همچنین نزدیکی به اقوام و آشنایان باشد.

جدول شماره (۷): اولویت انتخاب شهر شیراز به عنوان مقصد مهاجرت

	دباغی	شیخ علی چوپان	سعدی	دهپاله	پای کتا	کتس بس	سهل آباد	مجموع
تسهیلات	۵,۲۶	۳,۴۵	۱۲,۲۸	۸,۷۷	۰,۰۰	۰,۰۰	۸,۷۷	۵,۵۰
وجود فرصت‌های شغلی	۴۷,۳۷	۵۱,۷۲	۶۴,۹۱	۳۵,۰۹	۵۲,۶۳	۸۲,۴۶	۵۹,۶۵	۵۶,۲۵
وجود امکانات و تسهیلات	۲۲,۸۱	۳۱,۰۳	۳,۵۱	۲۲,۸۱	۱۴,۰۴	۳,۵۱	۱۲,۲۸	۱۵,۷۵
درآمد بیشتر	۱۲,۲۸	۳,۴۵	۸,۷۷	۲۸,۰۷	۲۹,۸۲	۰,۰۰	۱۵,۷۹	۱۴,۰۰
خدمات درمانی بهتر	۸,۷۷	۳,۴۵	۸,۷۷	۵,۲۶	۰,۰۰	۰,۰۰	۳,۵۱	۴,۲۵
خدمات رفاهی و آموزشی بهتر	۳,۵۱	۶,۹۰	۱,۷۵	۰,۰۰	۳,۵۱	۱۴,۰۴	۰,۰۰	۴,۲۵
امنیت	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰	۰,۰۰
مجموع	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰	۱۰۰,۰۰

از دید اجتماعی گروه‌های روستایی تازه مهاجر به شهر و محله را می‌توان از طریق ویژگی‌های خاص قومی یا نژادی یا بر حسب منشأ سکونت شناسایی نمود. خانوارهای روستایی کم درآمد که در شهر ساکن می‌شوند معمولاً از طریق واسطه‌هایی که در برخی از محلات کم درآمد سکونت دارند تشویق به سکونت می‌گردند. اغلب ساکنینی که از نقاط روستایی به شهر مهاجرت می‌نمایند، در بحث اسکان با مشکلات عدیده روبرو بوده و عمدتاً به علت ضعف

درآمد تمایل به سکونت و پشتیبانی از سوی اقوام خویش در اسکان در محلات خاص و در قالب قومیت‌ها و گروه‌های نژادی و زبانی خاص می‌باشند. این خانوارها گاه‌گاه مهاجرشان به متغیرهای فصلی نیز بستگی دارد که در اغلب اوقات به سکونت دائم منجر می‌گردد. البته زندگی شهری مشکلاتی را نیز برای این خانوارها به ارمغان می‌آورد که از مهم‌ترین آن‌ها عدم تجانس فرهنگی و اجتماعی اینگونه از مهاجرین اجتماعات ساکن و یا با سایر اجتماعات شهری می‌باشد. به عنوان نمونه در اکثر موارد خانوارهای مهاجر به واسطه عدم سنخیت فرهنگی با بافت‌های جدید، میانی و حتی برخی دیگر از بافت‌های غیررسمی، در تلاشند تا به محلاتی بروند و اسکان یابند که اقوام آن‌ها سابق در آنجا اسکان یافته و بدین ترتیب قومگرایی در فرایند شکل‌گیری شهرها نمود پیدا می‌کند. بایک نگرش کلی به گوناگونی قومیت‌های ساکن در محلات پی می‌بریم. این عدم تجانس قوی و فرهنگی در میان افراد ساکن در محلات کمتر به همبستگی اجتماعی می‌انجامد و همواره مشکلاتی را با خود در پی دارد. با توجه به اینکه فارس‌های ساکن در محلات نیز از شهرهای مختلف استان و خارج از استان به این محلات روی آورده‌اند، همبستگی در میان آنان نیز با مشکلاتی همراه است. زبان و گویش افراد ساکن در محلات نیز منطبق با قومیت‌های گوناگونی است که در محله ساکنند و اغلب فارسی زبان می‌باشند.

میزان سواد: بی‌گمان بالا بودن سطح سواد عاملی در افزایش درآمد خانوار و ارتقای منزلت اجتماعی محسوب می‌شود. بر اساس تحقیقات میدانی انجام شده در محلات حاشیه نشین شیراز (محلات انتخاب شده) ۲۴٫۲۵ درصد پاسخگویان دارای مدرک ابتدایی و یا بی‌سواد، ۲۲٫۷۵ درصد دارای مدرک سیکل، ۲۷ درصد دارای مدرک دیپلم، ۱۶٫۷۵ درصد دارای مدرک فوق دیپلم، ۸٫۵ درصد دارای مدرک لیسانس و تنها ۰٫۷۵ درصد دارای مدرک فوق لیسانس و بالاتر بوده‌اند. پس می‌توان نتیجه گرفت که بیشترین تعداد پاسخگویان یعنی چیزی بالاتر از ۷۰ درصد دارای مدرک کمتر از دیپلم و بی‌سواد بوده‌اند. (جدول شماره ۸).

جدول شماره (۸): میزان سواد پاسخگویان در محلات حاشیه نشین

مجموع	سهل آباد	کتس بس	پای کتا	دهیپاله	سعدی	شیخ علی چوپان	دباغی	
۲۴٫۲۵	۸٫۷۷	۵۶٫۱۴	۷٫۰۲	۲۸٫۰۷	۲۶٫۳۲	۳۱٫۰۳	۱۲٫۲۸	بی سواد
۲۲٫۷۵	۳۶٫۸۴	۲۹٫۸۲	۱۲٫۲۸	۱۷٫۵۴	۳۱٫۵۸	۲۲٫۴۱	۸٫۷۷	سیکل
۲۷٫۰۰	۲۶٫۳۲	۱۴٫۰۴	۴۷٫۳۷	۲۹٫۸۲	۳۵٫۰۹	۲۰٫۶۹	۱۵٫۷۹	دیپلم
۱۶٫۷۵	۱۲٫۲۸	۰٫۰۰	۱۹٫۳۰	۸٫۷۷	۷٫۰۲	۲۵٫۸۶	۴۳٫۸۶	فوق دیپلم
۸٫۵۰	۱۵٫۷۹	۰٫۰۰	۱۴٫۰۴	۱۵٫۷۹	۰٫۰۰	۰٫۰۰	۱۴٫۰۴	لیسانس
۰٫۷۵	۰٫۰۰	۰٫۰۰	۰٫۰۰	۰٫۰۰	۰٫۰۰	۰٫۰۰	۵٫۲۶	فوق لیسانس و بالاتر
۹۹٫۲۵	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	مجموع

تحلیل آمار استنباطی

ابتدا برای بررسی هر کدام از سؤال‌های تحقیق از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است. هدف این آزمون مقایسه متغیرهای مورد نظر با حد متوسط می‌باشد. در آزمون t تک نمونه‌ای فرض H_0 حاکی از برابری شاخص

مورد نظر با عدد سه (حد متوسط رضایت) می‌باشد و فرض HI حاکی از عدم برابری شاخص مورد نظر با حد متوسط رضایت است در این صورت باید از مقادیر حد بالا و حد پایین استفاده کرد که:

- ۱- هرگاه حد بالا و پایین مثبت باشد، میانگین از مقدار مشاهده شده بزرگ‌تر است.
- ۲- هرگاه حد بالا و پایین منفی باشد، میانگین از مقدار مشاهده شده کوچک‌تر است.

نتایج حاصل از آزمون t تک نمونه‌ای در رابطه با بررسی وضعیت امنیت اجتماعی نشان می‌دهد که شاخص‌های وضعیت جرم و جنایت در محله، سرعت عمل مأمور نیروی انتظامی در صورت بروز اتفاق و نیاز به حضور آن‌ها در محله، وجود افراد ولگرد و اراذل و اوباش، افراد معتاد، قاچاقچیان و فروشندگان مواد مخدر، وجود خانه‌های فساد و فحشا، بی‌عفتی و چشم‌چرانی در محله، تأثیر وجود معتمدین محله و ریش سفیدان در حل و فصل مسائل، در شرایط بالاتر از حد متوسط قرار دارند. شاخص‌های میزان احساس امنیت در هنگام حضور در مناطق خلوت محله، فعالیت نیروهای بسیج در ایجاد امنیت محله، فعالیت نیروی انتظامی را در ایجاد امنیت محله، خرید و فروش مشروبات الکلی، افراد بی‌خانمان، تکدی‌گری و بناها و ساختمان‌های نیمه‌تمام و رها شده در محله که مقدار sig آن‌ها بالاتر از ۰/۰۵ است در حد متوسطی قرار دارند و همچنین شاخص‌های سرقت اشیاء و پول و یا کیف قاپی، زورگیری، دعوا و درگیری و مشاجره، وجود معابر تاریک و پر پیچ و خم در شرایط پایین‌تر از حد متوسط قرار دارند.

جدول شماره (۹) وضعیت شاخص‌های اجتماعی

فاصله اطمینان ۰/۹۵		Test Value=3				شاخص‌ها اجتماعی
حد بالا	حد پایین	اختلاف میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	T مقدار	
۰/۰۶۳	-۰/۱۲۸	-۰/۰۳	۰/۵۰۶	۳۹۹	-۰/۶۶۶	میزان احساس امنیت در هنگام حضور در مناطق خلوت محله
۰/۲۲۳	۰/۰۴۱	۰/۱۳	۰/۰۰۵	۳۹۹	۲/۸۵۴	وضعیت جرم و جنایت در محله
۰/۰۲۵	۰/۲۰۹	۰/۱۱	۰/۰۱۲	۳۹۹	۲/۵۱۸	سرعت عمل مأمور نیروی انتظامی در صورت بروز اتفاق و نیاز به حضور آن‌ها در محله
۰/۱۱۲	-۰/۰۶۷	۰/۰۲	۰/۶۲۵	۳۹۹	۰/۴۹۰	فعالیت نیروهای بسیج در ایجاد امنیت محله
۰/۱۳۶	-۰/۰۴۱	۰/۰۴	۰/۲۹۵	۳۹۹	۱/۰۴۸	فعالیت نیروی انتظامی را در ایجاد امنیت محله
۰/۵۱۹	۰/۷۴۱	۰/۶۳	۰/۰۰۰	۳۹۹	۱۱/۱۵۳	وجود افراد ولگرد و اراذل و اوباش
۰/۵۲۲	۰/۷۴۲	۰/۶۳	۰/۰۰۰	۳۹۹	۱۱/۲۸۹	افراد معتاد
۰/۴۱۶	۰/۶۳۸	۰/۵۲	۰/۰۰۰	۳۹۹	۹/۳۱۶	قاچاقچیان و فروشندگان مواد مخدر
-۰/۳۵۵	-۰/۵۶۹	-۰/۴۶	۰/۰۰۰	۳۹۹	-۸/۵۱۰	سرقت اشیاء، پول و یا کیف قاپی
-۰/۲۲۶	-۰/۴۶۳	-۰/۳۴	۰/۰۰۰	۳۹۹	-۵/۷۳۱	زورگیری، دعوا، درگیری، مشاجره
۰/۳۶۷	۰/۱۳۲	۰/۲۵	۰/۰۰۰	۳۹۹	۴/۱۸۰	وجود خانه‌های فساد و فحشا
۰/۳۱۴	۰/۰۶۵	۰/۱۹	۰/۰۰۳	۳۹۹	۳/۰۰۱	بی‌عفتی و چشم‌چرانی در محله
۰/۳۱۴	-۰/۰۴۹	۰/۱۳	۰/۱۵۲	۳۹۹	۱/۴۳۵	خرید و فروش مشروبات الکلی
۰/۰۵۹	-۰/۱۵۴	-۰/۰۴	۰/۳۸۲	۳۹۹	-۰/۸۷۵	افراد بی‌خانمان
۰/۰۷۵	-۰/۱۲۵	-۰/۰۲	۰/۶۲۵	۳۹۹	-۰/۴۹۰	تکدی‌گری و ...

-۰/۰۱۶	-۰/۲۲۳	-۰/۱۲	۰/۰۲۳	۳۹۹	-۲/۲۷۵	وجود معابر تاریک و پر پیچ و خم
۰/۱۷۶	-۰/۰۰۱	۰/۰۸	۰/۰۵۳	۳۹۹	۱/۹۴۲	بناها و ساختمان‌های نیمه تمام و رها شده در محله
۰/۲۷۳	۰/۰۶۱	۰/۱۶	۰/۰۰۲	۳۹۹	۳/۱۰۷	تأثیر وجود معتمدین محله و ریش سفیدان در حل و فصل مسائل

در ادامه برای اینکه بدانیم مجموع عوامل فوق تا چه مقدار در پیدایش و گسترش حاشیه نشینی نقش داشته است از تحلیل عاملی استفاده شده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد که مجموع درصد واریانس که عامل‌های فوق تبیین می‌کنند در حدود ۵۷ درصد است که مقدار قابل توجهی می‌باشد. درصد واریانس قابل توجه فوق حاکی از اعتبار سازه ساخته شده توسط محقق دارد.

جدول (۱۰) میزان تبیین واریانس توسط شاخص‌های پژوهش

استخراج مجموع ضرائب عوامل			مقادیر ویژه اولیه			عوامل
تجمعی %	واریانس %	مجموع	تجمعی %	واریانس %	مجموع	
۵۶/۹۰۹	۵۶/۹۰۹	۲/۲۷۶	۵۶/۹۰۹	۵۶/۹۰۹	۲/۲۷۶	۱
			۷۹/۱۳۵	۲۲/۲۲۶	۰/۸۸۹	۲
			۹۲/۷۱۲	۱۳/۵۷۸	۰/۵۴۳	۳
			۱۰۰	۷/۲۸۸	۰/۲۹۲	۴

در جدول (۱۱) اعتبار سازه تشکیل داده شده توسط شاخص‌های KMO و بارتلت مورد بررسی قرار گرفته است که با توجه به نتایج به دست آمده، می‌توان گفت اعتبار سازه مورد تأیید قرار گرفته است.

جدول (۱۱) مقدار KMO و آزمون بارتلت

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۶۵۷
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۴۵۱/۶۷۰
	Df	۶
	Sig.	۰/۰۰۰

نتیجه‌گیری

حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی در شهر شیراز معلول عوامل متعددی است که به طور همزمان در پیدایش و گسترش این پدیده موثر بوده است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد شرایط حاکم بر وضعیت اجتماعی این محلات

در شهر شیراز نامطلوب است. توسعه نواحی حاشیه نشین در شهر شیراز منجر به رشد جرائم و ناهنجاری‌های اجتماعی گردیده که از عوامل موثر در بروز این معضل، می‌توان از مواردی به شرح ذیل نام برد:

- تنوع فرهنگی و قومی، پایین بودن سطح فرهنگ ساکنین، رهایی از قید و بندهای اجتماعی و کنترل اجتماعی ضعیف نسبت به دیگر نقاط شهر، وجود بیکاری و پایین بودن سطح درآمد افراد موصوف.
- فرهنگ فقر و فقر فرهنگی چهره اصلی شیوه زندگی حاشیه‌نشینان در شهر شیراز را نمودار می‌سازد.
- جمعیت جوان، زیاد و متراکم، فقر، تزلزل شغلی، کم سواد و بی سواد و ترک تحصیل، شرارت، نزاع‌ها و درگیری‌ها و خشونت‌های مستمر، کمبود امکانات تفریحی، ضعف بهداشت، اعتیاد، فحشا، معاملات غیر قانونی، در حاشیه بودن، آشفتگی و افسردگی و ... در مجموع حاشیه نشین را به کج‌روی‌های حرفه‌ای سوق می‌دهند و مناطق حاشیه نشین را به لحاظ منکراتی کاملاً فعال می‌کنند.

با در نظر گرفتن آنچه گفته شد حاشیه نشینی در سطح شهر شیراز یکی از عوامل موثر در پایین آوردن سطح کیفیت زندگی شهروندان و از اثر گذارترین عوامل بر هم زنده تعادل اجتماعی حساب می‌آید که می‌تواند پیامدهای اجتماعی ناگواری را به دنبال داشته باشد از جمله می‌توان به ازدحام و شلوغی، ظهور و افزایش مشاغل کاذب، ناهنجاری‌های اجتماعی، اخلاقی، افزایش جرم و جنایت و در یک عبارت عدم امنیت اجتماعی اشاره کرد. به نوعی می‌توان گفت فی ما بین تعادل اجتماعی و حاشیه نشینی رابطه‌ای معکوس وجود دارد، بدین معنی که با افزایش حاشیه نشینی و کثرت یافتن تعداد حاشیه‌نشینان، تعادل اجتماعی تهدید بیشتری می‌شود. بنابراین چنانچه حاشیه نشینی در اطراف کلان شهر شیراز فزونی یابد و از توجه به اقشار حاشیه نشین مغفول بمانیم، میزان آسیب پذیری اجتماعی بالا می‌رود.

بنابراین نیازهای اجتماعی که در این راستا می‌توانند کارساز باشند به شرح ذیل بیان می‌گردند:

- نیاز به بهبود نگرش‌ها و عقاید نسبت به بهبود وضعیت موجود
- نیاز به حل معضل اوباشی‌گری و وحشی‌گری در سطح محلات به علت نبود کنترل‌های اجتماعی و فراهم شدن بسترهای مناسب جهت فعالیت‌های مجرمانه در سطح محلات
- افزایش اعتماد به نفس در بین ساکنین به علت رها شدن به حال خود
- نیاز به کاهش تراکم جمعیت در سطح محله
- افزایش نرخ سواد و یا میزان سواد در مقاطع بالای تحصیلی
- نیاز به کاهش میزان اعتیاد
- نیاز به از بین بردن درگیری‌های قومی و قبیله‌ای به واسطه تعصبات قبیله‌ای
- نیاز به حل مشکلات عدیده خانوادگی در بین خانوارها و فرزندان
- نیاز به افزایش سطح امنیت اجتماعی و امنیت روانی
- نیاز به ایجاد تفریحات سالم و مناسب برای ساکنین و بالخصوص جوانان
- نیاز به کاهش میزان مهاجرت

- نیاز به ایجاد مکان‌ها و خدمات اجتماعی و محله ای
- با توجه به نتایج حاصل از پژوهش پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه گردید:
- زمینه سازی برای تشکیل شورای محلی و کمک به ظرفیت سازی در آنها برای مشارکت در تصدی امور جمعی
- به رسمیت شناختن حق سکونت و تأمین مسکن در اینگونه سکونتگاهها برای همه و برای برقراری حمایت قانونی در اینمورد. بدین سان امنیت خاطری برای ساکنین سکونتگاههای حاشیه‌ای همراه با امید به بهبود در اثر تلاش و اقدامات خود ایشان حاصل می‌شود تا در طبق اخلاص، منابع خود را به شراکت با جمع بگذارند.
- اصلاح ساختار نظام شهری و رفع کاستی‌های موجود در قوانین و نهادهای برنامه‌ریزی شده در برخورد با کم درآمدها و ... .
- جمعیت ساکن موجود در این محدوده را باید واقعیتی دانست که تضمین کیفیت زندگی آنان، یک الزام عملکردی در جهت کارآیی کل سیستم منطقه کلانشهر شیراز است. بنابراین راه‌حل‌های مبتنی بر اعمال فشار و محدودیت محض و عدم خدمات رسانی لازم، حداقل نمی‌تواند واقع‌گرا و کارآمد باشد.
- وجود یک ستاد یا کمیته استانی جهت ایجاد نقش مدیریتی میان بخشی و حلقه پیوند میان سطح کلان برنامه ریزی با سطح محلی قابل توجه می‌باشد.
- ارتقا سطح سواد و فرهنگ شهرنشینی در جامعه از طریق رسانه های جمعی و تبلیغات مناسب و آموختن شیوه مناسب شهرنشینی
- ایجاد شوراهای و انجمنهایی متشکل از افراد معتمد حاشیه‌نشینان برای حل مشکلات آنان
- پرهیز از انگ حاشیه نشینی به لحاظ فرهنگ مستقر در آن در راستای افزایش احساس تعلق اجتماعی و به تبع آن مشارکت اجتماعی
- آموزش شهروندی و همگانی به طور منظم در این مناطق به صورت چهره به چهره و اجتماعات محلی تداوم یابد. در این فرآیند استفاده از توانمندی افراد محلی به واسطه قرابت‌ها تأکید می‌گردد.
- افزایش حضور پلیس در این مناطق به صورت مستمر و از طریق ایجاد پست‌های ثابت و سیار.

منابع و مأخذ

- ۱- افتخاری راد، زهرا (۱۳۸۲): چهره نمایی بافت‌ها یا سکان غیررسمی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن، مجموعه مقالات حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، تهران.
- ۲- امیری، مجتبی، سید موسی پور موسوی و منصوره صادقی (۱۳۹۲): مطالعه آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه نشینی در منطقه ۱۹ شهرداری تهران از دیدگاه مدیران شهری، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۵، صص ۱۳۹-۱۱۹.
- ۳- پورآقایی، عبدالله (۱۳۸۳): بررسی و تحلیل اسکان غیر رسمی در شهر رشت و راهکارهای مناسب برای بهبود روند آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد.

- ۴- تاج آبادی، رضا و کریم مشایخی (۱۳۸۹)، تأثیر حاشیه نشینی در وقوع جرم و امنیت شهری، اولین همایش ملی سلامت شهری، تهران، معاونت اجتماعی فرهنگی شهرداری تهران.
- ۵- زمردیان، جعفر و حاتمی نژاد، حسین (۱۳۸۱): اسکان غیررسمی در مشهد، نشریه شهرداری‌ها، سال چهارم، شماره ۴۵، تهران.
- ۶- زنگی آبادی، علی، اصغر ضرابی و سعید خوب آیند (۱۳۸۴): تحلیل علل اقتصادی-اجتماعی حاشیه نشینی در شهر اصفهان، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، جلد هجدهم، شماره ۱، سال ۱۳۸۴، صص ۱۹۲-۱۷۹.
- ۷- زیاری، کرامت الله و آذر دخت نوذری (۱۳۸۸): ساماندهی و توانمندسازی اسکان غیررسمی شهر اهواز (کوی منبع آب)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۸، صص ۳۶-۲۱.
- ۸- صرافی، مظفر (۱۳۸۲): بازنگری ویژگی‌های اسکان خود انگیخته در ایران، در جستجوی راهکار توانمند سازی، مجموعه مقالات سمینار حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی، دانشگاه علوم بهزیستی.
- ۹- فتحی، سروش، هاشم آرام و حبیب الله کریمیان (۱۳۹۱): بررسی عوامل موثر بر رفتارهای وندالیستی جوانان با تأکید بر نقش حاشیه نشینی (مورد مطالعه جوانان شهر تهران)، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، سال چهارم، شماره دهم.
- ۱۰- قرخلو، مهدی، عبدینگیکنند، ناصح، زنگنه‌شهرکی، سعید (۱۳۸۸): تحلیل سطح پایداری شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مورد: شهر سنندج)، نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۹.
- ۱۱- محمدی، علی (۱۳۸۵): شیراز (بهشت ایران)، انتشارات تخت جمشید، چاپ دوم.
- ۱۲- مهندسین مشاور پارس آرایه (۱۳۸۹): برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر مرودشت، شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری کشور
- ۱۳- نظریان، اصغر (۱۳۷۹): جغرافیای شهری ایران، انتشارات پیام نور.
- ۱۴- وزارت کشور، شهرداری شیراز، طرح تفصیلی شهر شیراز.
- ۱۵- هادی‌زاده بزار، مریم (۱۳۸۲): حاشیه نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان، انتشارات شهرداری مشهد، تیهو.

16- Alexander, David. (2002). principles of Emergency and Managements, Oxford University Press.

17- Kasard, J. D., Lindsay, G., (2011): Aerotorpolis: The Way Well Live Next. Farrar, Straus and Giroux.

18- Shaw, Clifford R., Mckay, Henry D., (2012): The social disorganization theory. Center for Spatially Integrated Social Science, Retrieved from. www.ssis.org/classics/content/66.

19- Sheuya, S.A. (2008), Improving the Lives of People Living in Slums, New York Academy of Science, No. 1136.

20- www.sci.org.ir.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی